

Gaál Csaba

Meddig még a borsóhányás?

„Korunk tárcaíróinak egy része a köznyelvhez igyekszik közelíteni stílusával, s ahelyett, hogy a tömegeknek és a fiataloknak példát mutatna [...], nyegleségüket vagy alpáriságukat veszi át.”

Sárközi Máttyás

BEVEZETŐ GONDOLATOK Szerkesztői tevékenységem során számtalan jelét láttam az anyanyelvi műveltség fogyatékoságának: tómondatok halmozása, szószegénységből eredő szóismétlések, alapvető nyelvtani hiányosságok (egyeztetések zavarossága, vonatkozó névmások felcserélése, idegen szórend stb.). Néhány egyetemi jegyzet, sőt tankönyv rossz magyarsággal megírt oldalai is hozzájárulnak a szaknyelvi kultúra hanyatlásához. Egynémely egyetemi oktatónál még megtalálhatók a szép magyar nyelv iránti szeretet és művelés ismérvei, ez azonban a nemzetközivé válóknál nem igazán jellemző. Mélyen megdöbbenett, amikor az egyik családi orvosi lap főszerkesztője maga vallotta be, hogy az *egyelőre* szót bizony ő is gyakran – vagyis mindig – egyenlőként ejti ki! Akkor mit várhatunk a folyóiratban megjelenő írások színvonalától?

A közszereplők és a mintát mutatni hivatott közcsetornák nyelvében is sok a hiba (*egyelőre* helyett *egyenlőre*, *ideiglenes* helyett *idéglenes*, *vákuum* helyett *vákum*, a *közben* szó kötőszóként szerepel, lépten-nyomon *ugyanakkor* és *közben*, holott semmi egyidejűségről nincs szó). Ez azért is elgondolkodtató, mert nem egy műveltnék hitt diplomás is fenntartás nélkül átveszi ezeket a fordulatokat. Óhatatlanul eszembe ötlök Kocsis Zoltán két évtizede nagy felhőrdülést kiváltó kezdeményezése, aki a Nemzeti Filharmonikus Zenekar újdonsült vezetőjeként előírta a tagok bizottság előtti próbajátékát minőségellenőrzés céljából: ha valaki nem alkalmas, ne legyen tagja a testületnek. Bizony elkelne egy szigorú nyelvi vizsga minden köztévé szerkesztője, bemondója részére, még ha doktori címe is van!

Az orvosi szaknyelv ápolásának feltétele az általános és középiskolák kellő színvonal. A mai nyelvi igénytelenség háttérben további tényező az egyre ritkább iskolai feleltetés,

az így zsugorodó aktív szókinccs (Balázs 2015) és ennek következtében a kifejezésre való képtelenség. Ezen a területen sajnos nagy adósságok törlesztésére van szükség. Az iskolai oktatást az orvosi szakma képviselői nem befolyásolhatják, vagyis „hozott anyagból” kell dolgozniuk.

A számos ma ismert nyelvi helytelenség sora hosszú, én azonban most csak a határozatlan névelő, valamint az *ugyanakkor* szó (szak)nyelvi használatával foglalkozom.

HATÁROZATLAN NÉVELŐ Az *egy* szó eredetileg csak számnév volt, később alakult ki határozatlan névelői és névmási szerepe (Grétsy–Kemény 2005). A számnévi használat egyértelmű, de a határozatlan névelői alkalmazással, illetve a két szerep felcserélésével számtalan visszaélés észlelhető.

A határozatlan névelő szerepe, hogy bizonyos egyedre irányítsa a figyelmet anélkül, hogy az egyedet pontosan meghatározná (Rácz–Takács 2011). „Hol volt, hol nem volt, volt egyszer egy öregasszony.” Egy a sok közül, mert nem nevezük meg, melyik öregasszonyról van szó, hiszen ismeretlen személyről írtunk.

Idegenszerű (főként németes: *ein*, *eine* vagy angolos: *a*, *an*), indoeurópai és felesleges az *egy* határozatlan névelő a névszói állítmány bizonyos fajtája előtt, például Arany *egy* nagy költő. Jól emlékszem gimnáziumi tanárom megjegyzésére, valahányszor ilyen szerkezetet hallott tőlünk ezt kérdezte: „*Egy* nagy költő, nem kettő?” Joggal, hiszen a mondat magyarul így hangzik: Arany nagy költő.

Gyanítom, hogy a fordítások elszaporodásával sok „illetéketlen”, azaz megalapozott anyanyelvi műveltség híján lévő, sajnos azt kell írnom „kontár”, önjelölt fordító megjelenésével felhígult ez az egykor oly becses foglalatosság. Korábban többnyire szépirok, irodalmárok ültettek át külföldi műveket magyarra, ma azonban Dunát lehet rekeszteni a magukat fordítóknak vélő emberekkel. E lap hasábjain 2013-ban közöltem gondolataim egy könyvbírálat során (Gaál 2013), igaz, nem részleteztem a jelen kérdést, de a kiadvány tele ide

vonatkozó példákkal, melyekben a magyar füleket zavaró egy szócska gond nélkül elhagyható.

Ez egy új alapszükségletté vált.
[...] most egy globális ügy [...]
A Globish egy hatékony eszköz [...]
Az angol egy kulturális nyelv.

Véletlenül szokott kezembe kerülni egy-egy gyógyszerimertető vagy behozott eszköz használati utasítása, mely rendkívül alkalmas annak érzékeltetésére, hogyan nem szabad fordítani, és hogy nem csupán magyartalan, de néha érthetetlen szövegeket adnak kézbe a forgalmazók. Az anyanyelven rosszul megfogalmazott, kifacsart és magyartalan szerkezetű mondatokat második lépcsőben „magyarról magyarrá” kellene fordítani, mert egyre több a rossz, nehezen érthető szöveg.

Természetesen mindez nem jelenti azt, hogy ne lennének kitűnő fordítóink is.

KÖZNAPI PÉLDÁK A határozatlan névelő helytelen használatát a napi sajtóban, a rádióban, és televízióban nap mint nap halljuk, látjuk. Az alábbi példákkal is személyesen találkoztam (szögletes zárójelben tüntetem fel a javasolt formát):

Makovecz egy [felesleges] nagy építész.
Egy [Az] ünnep, ami a múltunkról szól.
A fiam egy [szükségtelen] jó apa.

MEGJELENÉS A SZAKÍRÁSBAN Ha az orvos unos-untalan a határozatlan névelő hibás használatát olvassa, ezekkel találkozik mintaként a szakkönyvekben, hallja tudományos rendezvényeken, csoda-e, hogy a fordulat meghonosodik, rögzül a szaknyelvi közegben is? Az egy szó a következő idézetekben nyugodtan elhagyható, illetve határozott névelővel helyettesíthető. (A példákat a *Sebészet* című könyv 10. kiadásához beküldött kéziratokból vettem át, amelyeket – mint a könyv szerkesztője – nyilván nem ilyen formában iktattam be.)

Egy [A] pancreatitis gasztroenterológiai és sebészeti vonatkozása – címként
A decollement sérülés egy [elhagyható, elhagyandó] ritka sérülés [...]
Amennyiben egy [a] törés nem gyógyul [...]
Ez egy [elhagyandó] hasi övvel egészíthető ki [...]
Például egy [az] egyelektródás készülék [...]
A máj egy [elhagyandó] ritka betegsége [...]
Rosuvastatin – egy [az] erős hatású statin [...]
[...] az ún. Killian háromszög, mely egy [szükségtelen] viszonylag gyenge pontja [...]
Leggyakrabban egy [felesleges] szálkát, egy [felesleges] szúrást vagy apró sebet követően [...]
[...] a sebészorvos élete egy [szükségtelen] küzdelem, egy [felesleges] harc [...]

EGY, A/AZ A határozatlan névelő helytelen és indokolatlan használatának folyamánya, hogy a nevezett kapcsolat nem más, mint jó ideje divatba jött, választékosnak vélt újságírói, bemondói fordulat.

Patikussegéd volt Grimstadtban egy, a sarkkörhöz közeli városkában.

Helyesen:

- (1) Patikussegéd volt Grimstadtban, egy sarkkörhöz közeli városkában.
- (2) Patikussegéd volt Grimstadtban, a sarkkörhöz közeli városkában.

Egy, a reneszánszból származó ládika.

Helyesen:

- (1) Egy reneszánszból származó ládika.
- (2) A reneszánszból származó ládika.

[...] ha megszabadulnánk egy, az országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.

Helyesen:

- (1) [...] ha megszabadulnánk egy országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.
- (2) [...] ha megszabadulnánk az országot szorongató kolonctól, a deficiteljárástól.

Felesleges modorosság, hiszen az *a* elhagyásával is teljesen érthető – és jóval egyszerűbb – mindhárom mondat. Ahogy az várható volt, mindez beszüremkedett immáron a szaknyelvbe is:

Az elfolyás egy [felesleges], *a* mélyben futó collateralis hálózaton keresztül történik [...]

Mennyivel világosabb lenne így: Az elfolyás a mélyben futó collateralis hálózaton keresztül történik. Csak hát akkor hol marad az a ravasz modorosság, amely – vélik egyesek – fennköltébbé teszi írásukat?

UGYANAKKOR A szó két mondatrész közötti *egyidejűség*re utal ('egyszersmind, egyben, egyúttal'), azt mondja, hogy épp akkor történik valami, amikor más cselekvés is végbe megy:

Cs. Szabó ugyanakkor tartózkodott a fény városában, mint a vele egyidős József Attila.

Vagy:

Az elszaporodott angol szavakat és kifejezéseket igyekeztünk magyarul írni, ugyanakkor zárójelben közöltük az eredeti formát, a rövidítést.

Manapság azonban az idegen észjáráshoz igazodó papagájnyelvben ellentétes értelmet szánnak a szónak a mondatban:

Elvállalta, ugyanakkor (de) feltételeket szabott.

Újabban már szinte csak szembeállító, ellentétes értelemben fordul elő a szócska, azaz divatszóvá magasztosult, feledve eredeti jelentését.

Annyira félre nem érthető egyidejűségről van szó, hogy józan ésszel felfoghatatlan, hogyan fordíthatták ki ilyen mértékben az eredeti értelmet. Csak rá kell kérdezni: mikor? Ugyanakkor. És íme, rögtön kiviláglik a szó határozói mivolta. Még inkább kilóg a lóláb, ha a rokon értelmű szóként ismert *ugyanakkor* szóval helyettesítjük az *ugyanakkort*, ezzel ugyanis vitathatatlanul egyértelművé válik a határozószó alkalmazása: próbaként kérem ezzel felcserélni az alábbi példamondatok megfelelő szavát. Az Akadémiai Kiadó által megjelentetett *Magyar értelmező kéziszótár* (2003) pongyolának nevezi az ilyenféle használatot – és akkor még finoman fogalmazott! Az egyre gyakoribb és helytelen köznyelvi előfordulásból ez a szerkezet is átment a szaknyelvbe.

A donor mindig anonim. *Ugyanakkor* [ellenben, viszont] fontos tudni, hogy [...]

Az elmúlt évszázadban *ugyanakkor* [azonban] az idegsebészet műszerkészletében forradalmi változás állt be.

Az előny sokkal kisebb, mint hittük. A program igazgatója *ugyanakkor* [viszont] leszögezte, hogy [...]

A hyperventilatio az agyi erek összehúzódását váltja ki. *Ugyanakkor* [nem szükséges!] a [A] preventív hyperventilatio [...]

A fenti mondatokban még nyomokban sincs szó egyidejűségről, vagyis a határozószó jelentésellenesen szerepel sok esetben kötőszóként, és immáron a szakíróknak is kedvelt szerkezetévé vált. Igényes szerző nem vetemedhet ilyen szófordulatra.

UTÓGONDOLATOK Romlásnak indult valami, és vele az anyanyelvem is. Mondják, hogy a nyelv is fejlődik. Mindedig azonban nem tudták pontosan megadni azokat a tényezőket, amelyek félreérthetetlenül mutatnák a haladás, tehát egy céltudatos kultúrfolyamat tényét. Gondoljuk jóindulattal, hogy fejlődünk. De mi felé? Azt a folyamatot nevezzük haladásnak, amelynek tanúi vagyunk? Mert ez a „fejlődés” a természeti és a szellemi értékek lerombolása árán valósul meg. És ha – tételezzük fel, valamiképpen – fejlődünk is, mit használ az olyan haladás, amely bár egyre tökéletesebb gépeket hoz létre, de közben az ember – emberi mivolta és akár nyelve tekintetében – visszafejlődik? Ez az a jelenség, amelyet Molnár Tamás, neves filozófus az atlanti kultúra kiteljesedésének nevez (Molnár 2006).

„A nyelv változik” – hangoztatják egyes nyelvészek. Igazuk van. A változás azonban lehet rossz és jó irányú. A nyelvhasználatnak vannak alapvető törvényei. Ezek némelyikének feladása is „változás”. Ha ezt passzívan elfogadjuk, ez a legkényelmesebb álláspont. A rossz elleni harc és nevelés

helyett önmagunk lustaságának és felelősségének felmentése. Ölbe tett kézzel nézni a nyelvromlást, hadd burjánozzon szabadon, hiszen az „élet” alakítja a nyelvet. Nem ez lenne a nyelvészek egyik nagy feladata? Attól tartok, hogy túlságosan elnéző a szellemi hatóság! Hasonló ez azokhoz a rest és tohonya szülőkhöz, akik az „antiautoriter” divatos irányzat mögé bújva nem nyirbálják gyermekeik vadhajtságait. De kell-e befolyásolnunk a nyelv mozgásait? Mindenképpen, hiszen magányos nyelv a miénk ezen a tájon, körbefonva rendszeridegen szomszédos nyelvekkel. Ezek az indoeurópai hatások mállasztják nyelvünk sajátos szerkezetét, főleg szórendünket és mondatunkat. Kár lenne ebek harmincadjára juttatni eme kincsünket, mert ez a személyiségünk és nyelvközösségünk legsajátabb vonása (Benyhe 2005).

Tombol az ész, a ráció, de veszendőben van a szellem, a lélek. Ismert mondás, miszerint a nyelv tükrözi a társadalom állapotát. Ha megnézzük Európa magára vállalt gyökértelenségének eredményét, jelen állapotát, benne hazánk részbeni „felzárkózását”, nem csodálkozhatunk. A jelenleg áramló tömegeket tekintve Európa éppen most adja fel önmagát. Ebből a sorból nem lóg ki önkéntes nyelvi önmegtadásunk: úszunk az áradattal („main stream”), közömbösen nézzük a hanyatlást. Tolsztoj írta: „A nyugat előttünk jár, de tévúton.”

A gondolkodó, művelt olvasónak az a benyomása, hogy sokan ma „nem érzik a nyelvet”, ahogyan kihalófélben van a hazaszeretet is, divat a világpolgárság („Ott a haza, ahol a jólét”). Elképzelhető persze az is, hogy – legyünk jóindulatúan jámborok – csupán kényelemről, a mások divatos majmolásáról vagy tájékozatlanságról van szó, bár ez nem mentség, legfeljebb bűnös magyarázatkísérlet.

Kiirthatatlanok ezek a mindenütt hallható és olvasható hibák, gondoljunk csak a *rezidens* szó fogalmi zavarára! Írhatunk néhányan ebben a lapban, magam szaklapokban is, a butaság termékeny talajra talál, meghonosodása kétségbe ejt. S bár felállt a Magyar Nyelvstratégiai Intézet, jogosultsága elméleti, tanácsadói síkon rekedt, így tehetetlen. „Hányjuk a borsót”, de hovatovább reményt veszítve kérdezem: minek? Eszembe jut latin tanárom egyik fejtegetése azzal kapcsolatban, miszerint valahol olvasta, hogy egy szerző a *sőt* szó helyett – hogy fokozza a hatást – azt írta: *sőt, mi sőtőbb*. Meggyőződéssel állította, hogy nem az emberek mennek az Akadémia után, hanem az Akadémia kullog az emberek után. Mennyire igaza volt!

IRODALOM

Balázs Géza 2015. *Buli az élet. Tanítványaink. Édes Anyanyelvünk*. 4: 5.

Benyhe János 2005. *Dohogó*. Budapest: Kortárs Kiadó.

Gaál Csaba 2013. Nerrière J. P. – Hon D.: *Globish az egész világ. Nyelvi gondolatok egy könyvértékelés kapcsán. Magyar Orvosi Nyelv XI/1:14–15.*

Grétsy László – Kemény Gábor 2005. *Nyelvművelő Kéziszótár*. 2. kiadás. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

Molnár Tamás 2006. *Az atlanti kultúra kibontakozása*. Budapest: Kairosz.

Pusztai Ferenc (főszerk.) 2003. *Magyar értelmező kéziszótár*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Rácz Endre – Takács Etel 2011. *Kis magyar nyelvtan*. 10. kiadás. Budapest Gondolat–Talentum.

SZERKESZTŐSÉGI MEGJEGYZÉS A szerző véleménye szerint az *ugyanakkor* kizárólagosan egyidejűsége vonatkozó határozószó. Tanúi vagyunk annak, hogy bővül az *ugyanakkor* jelentése: a 'másfelől', 'másrészt'; továbbá a szerző által is említett 'ellentétben', 'azonban' jelentésben is megjelenik. Ez nem „hibáztatható”, a nyelvi tevékenységben zajló természetes folyamat, a nyelvművelési szemlélet szerint azonban igényesebb az időre vonatkoztatva alkalmazni.

SZERZŐI VISZONTMÉJEGYZÉS A szerkesztő szerint bővül az *ugyanakkor* jelentése. Bővül, de (Tolsztoj után immáron szabadon) oktalan módon. Írásomban felvettem az ellenőrző kérdés használatát: *mikor? – ugyanakkor*. Miért kell minden értelem nélküli, az utca nyelve által elburjázott változatot felértékelni azáltal, hogy meghunyászkodunk előtte, holott van helyette számos más szavunk is, legyen az akár a *másrészt*, *másfelől*. Ez is arra utal, hogy vészesen beszűkült szókincsünk okán olyan nyakatekert magyarázatot viszünk egy-egy szóba, magunk mentjük a kialakult nyomorúságos helyzetet, amely egyértelműen a köznyelvi kifejezőképesség szegénységével magyarázható. Feltétlenül kell nekünk segédkezni ebben?! Ne mi (a nyelv) adjuk fel tartásunkat, igényességünket, hanem kényszerítjük a körülményeket hozzánk.

LŐRINCZE LAJOS ARANY JÁNOSRÓL

„...Állásfoglalása következetes, határozott, ha a nyelvünket fenyegető betegségekről beszél. »Soha nagyobb szükségét nem érezte irodalmunk, mint most – írja a Visszatekintésben –, hogy a magyar nyelvet éktelenítő és megrontó germanizmusok s mindenféle izmusok ellen valamely erős hang szünet nélkül kiáltsa a Carthaginem dalendam-ot.« Vagyis azt, hogy ki kell irtani őket, de sohasem válik egyoldalúvá, dogmatikussá, a nyelvtani igazság mellett sohasem feledkezett meg a nyelv művészeti szempontjairól, a nyelvteremtő írók, költők szabadságáról. Persze ennek a szabadságnak is látta korlátait: »... én tagadom a költő azon szabadságát – írja egy alkalommal –, hogy a szókat – élő nyelvbéli használat ellenére – tetzés szerint nyirbálhassa, ferdíthesse, csűrje-csavarja.«”

Anyanyelv és nemzet (Lőrincze-breviárium)